

SOCIJALNI RAD U SRBIJI U KONTEKSTU EKONOMSKE KRIZE I DRUŠTVENE TRANSFORMACIJE

SAŽETAK

Cilj ovog rada je pokazati ključne utjecaje (»četiri sile«) na socijalni rad u Srbiji u vremenu ekonomske krize i društvene transformacije, a to su društveni kontekst, teorijski trendovi, odnos između profesije i države te karakter obrazovanja za socijalni rad. Pokazan je dominantan utjecaj socijalno-ekonomskog stanja i državne politike na profesiju socijalnog rada u Srbiji. Također, u radu su pokazani pozitivistička osnova i postmodernistički te konstruktivistički pristup u socijalnom radu kao glavni teorijski trendovi u Srbiji. Posebno je naznačeno da odnos između pozitivizma i konstruktivizma u socijalnom radu ima obilježja teorijskih, epistemoloških, metodskih i ideoloških »rivalstava«.

Suvremeni socijalni rad u Srbiji treba uzeti u obzir ne samo (post)modernu, korisničku perspektivu kao temelj svog djelovanja: korisnička perspektiva mora biti integrirana u razumijevanje realne materijalne stvar-

Pregledni članak
Primljeno: Lipanj, 2012.
Prihvaćeno: Listopad, 2012.
UDK 364.013(497.11):338.124.4

Aleksandar
Jugović¹

Miroslav Brkić²

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih znanosti

Ključne riječi:

profesija socijalnog
rada, ekonomska kriza,
teorijski trendovi, država,
obrazovanje.

¹ Prof. dr. sc. Aleksandar Jugović, socijalni radnik, e-mail: alex7@EUnet.rs

² Prof. dr. sc. Miroslav Brkić, socijalni radnik, e-mail: brkicmiroslav@ikomline.net

nosti korisnika, načine distribucija društvenih resursa i globalnih društvenih struktura unutar kojih djeluje socijalni rad. Zastupanje i osnaživanje su ključne perspektive socijalnih radnika u uvjetima ekonomske krize. Osnaživanje postaje jedan od odgovora na krizu jer u njegovoj osnovi leže ključne vrijednosti i smisao misije socijalnog rada: socijalna pravda, briga za ranjive populacije i proaktivan pristup.

UVOD

U izvornom etimološkom smislu, riječ »kriza« (grčki: *κρίση*, *krísi*, ranije i *κρίσις*, *krísis*²) prvobitno je označavala određeno mišljenje, procjenu ili neku odluku. S vremenom, ova riječ poprima uže značenje koje može imati negativno, ali i pozitivno: kriza označava problematičnu ili prijelomnu točku koja je povezana s potrebom donošenja određenih odluka. Kriza tako može značiti vrijeme »problema« (kriza kao gubitak), ali i vrijeme kada treba donijeti odluku kamo dalje (kriza kao prilika za preispitivanje i razvoj). Ako se vratimo prvom značenju, kriza se određuje i kao mišljenje o pojavama koje se događaju u društvu. U tom smislu, preispitivanje temeljnih osnova (ciljeva, uloga, vrijednosti, perspektiva) socijalnog rada u vremenu izazova globalne ekonomske krize suštinski je izazov i za socijalne radnike i za društvo.

Ujedinjeni narodi procjenjuju da je financijska i ekonomska kriza koja je nastupila 2008.-2009. godine dovela do globalnog ekonomskog sloma i da je usporediva s vremenom Velike depresije 30-ih godina 20. stoljeća (United Nations, 2011.). Kriza ima snažne posljedice na djelovanje socijalnog rada koji se bavi ljudima »koji su u nevolji ili koji su uzrok nevolje« (Howe, 1996.). Ako kriza znači »mišljenje« i »vrijeme prijeloma«, temelj razvoja teorije i prakse socijalnog rada u ovom razdoblju su dekonstrukcija i kritika tradicionalnih temelja, značenja i jezika ove znanosti i profesionalne djelatnosti. Poseban izazov je interpretirati teorijsku osnovu socijalnog rada, ne samo u smislu socijalnih implikacija globalne ekonomske krize, nego i u širem kontekstu suvremenog brzog, promjenljivog, nestabilnog i fluidnog društva (Bauman, 2009.).

Cilj ovog rada je pokazati karakteristike socijalnog rada u Srbiji u vremenu globalne i unutrašnje ekonomske krize i društvene transformacije. U tom smislu, analizirat će se četiri ključna elementa koji djeluju na suvremeni socijalni rad u Srbiji. To su: 1) aktualni društveni kontekst, 2) paradigmatički/teorijski trendovi koji bitno utječu na praksu, 3) odnos države i profesije socijalnog rada i 4) obrazovni sustav.

² <http://hr.wikipedia.org/wiki/Kriza>.

AKTUALNI DRUŠTVENI KONTEKST SOCIJALNOG RADA

Društvene okolnosti imaju snažan utjecaj na sadržaj socijalnog rada, kao jednog od »lakmus-papira« društvenih promjena, transformacija i kriza. U povezanom i globaliziranom suvremenom svijetu, može se govoriti o širim i užim (lokalnim) utjecajima krize na socijalni rad.

Globalni kontekst

Analize Ujedinjenih naroda ukazuju na to da globalna ekonomska kriza ima drastične socijalne implikacije, kao što su (United Nations, 2011.):

- pad stope ekonomskog razvoja i društvenog proizvoda
- porast broja nezaposlenih (od 2007. do 2009. godine broj nezaposlenih je u svijetu porastao s 178 na 205 milijuna)
- porast apsolutnog siromaštva i gladi (procjenjuje se da je zbog globalne krize broj ekstremno siromašnih porastao između 47 i 84 milijuna)
- negativni utjecaji na društveni napredak pojedinaca, obitelji, zajednica i društava u područjima zdravlja i obrazovanja
- širenje društvenih i osobnih nedaća: povećanje samoubojstava, depresivnosti, sloma obiteljskih struktura, psihosomatskih bolesti, alkoholizma.

Za socijalni rad i socijalne radnike globalna i lokalna ekonomska kriza imaju više dimenzija, poput sljedećih (IFSW Europe, 2011.):

- utjecaj krize nije isti u različitim regionalnim područjima Europe, s obzirom na razinu socijalno-ekonomskog razvoja koji je bio prisutan prije krize
- otprije marginalizirani korisnici snažnije su pogođeni socijalnim posljedicama krize
- radno opterećenje socijalnih radnika (veći broj korisnika i kompleksnost socijalnih neprilika korisnika) povećava se kao direktan rezultat utjecaja financijske krize, što može proizvesti umanjivanje važnosti međunarodnih standarda prakse i smanjivanje kvalitete djelovanja socijalnog rada
- smanjena ulaganja u sustav socijalne zaštite, posebno u preventivne programe i programe rane intervencije
- vlade veću pažnju obraćaju na ekonomske indikatore i procjene financijske krize nego na vrijednosti socijalne kohezije, socijalne pravde i socijalne dobrobiti
- »glas« marginaliziranih se u vremenu krize »ne čuje«
- ljudi se više »okreću sebi«, što vodi gubitku osjećaja za socijalnu solidarnost, itd.

Manifestacije ekonomske krize i društvene transformacije u Srbiji

U Srbiji je osnovna manifestacija krize izražena u činjenici da je svaki deseti građanin u grupi apsolutno siromašnih, a svaki četvrti radno aktivni stanovnik nezaposlen, uz brojne druge strukturalne probleme koji predstavljaju posljedice društvene (tranzicijske) transformacije. To su:

- visok javni dug koji prelazi zakonski maksimum od 45% BDP-a
- niska stopa zaposlenosti (samo 35%, za razliku od prosjeka EU-a koji je u 2011. godini bio 64%)
- niska zarada zaposlenih (prosječna plaća je oko 350 EUR-a)
- loša transformacija privrede i državnog vlasništva (brojni primjeri tzv. »tajkunske privatizacije«)
- propadanje industrijske proizvodnje
- liberalizacija uvoza
- prezaduženost kreditima privrede i građana
- rasipništvo državne administracije i brojnih Vladinih agencija
- visoka korupcija
- nestabilnost mirovinskog fonda;
- slaba kupovna moć stanovništva (mjerena bruto društvenim proizvodom po stanovniku koji iznosi 35% prosjeka bruto društvenog proizvoda EU-a), itd.

U takvim okolnostima, ekonomska kriza, i u svijetu, i u Srbiji, ogoljenije pokazuje trajne dileme »janusovskog lica socijalnog rada« (Dominelli, 2009.: 11): teži li socijalni rad teži *statusu quo* ili društvenoj promjeni; zadovoljava li potrebe marginalnih i depriviranih ili potrebe funkcioniranja društvenog poretka; je li usmjeren na razvoj i bogaćenje ljudskih potreba ili socijalnu kontrolu; zadovoljava li više svojim djelovanjem interese moćnih (koji osiguravaju financiranje djelatnosti) ili potreba nemoćnih (čiji su interesi često suprotstavljeni interesima vladajućih grupa); kontrolirati ili osnažiti korisnike, itd.

KLJUČNI TEORIJSKI TRENDOVI U PRAKSI SOCIJALNOG RADA U SRBIJI

Aktualna praksa socijalnog rada u Srbiji kreće se između dvaju paradigmatiskih/ teorijskih trendova: »tradicionalnog« pozitivizma i postmodernog konstruktivizma. Između ovih globalnih trendova, u praksi je primjetan i utjecaj eko-sustavskih teorija, na što će se posebno ukazati u dijelu u kojem se govori o odnosu profesije socijalnog rada i države, te o obrazovanju za socijalni rad.

Socijalni rad u globalnim okvirima, pa i u Srbiji, nastaje u socijalno-medicinskom i pozitivističko-filantropskom duhu kao odgovor na posljedice širenja socijalnih problema i potreba države za očuvanjem društvene stabilnosti. Utemeljuje se kao sofisticirano sredstvo za liječenje »bolesti društva« i kao praksa »znanstvene filantropije« temeljena na principima efektivnosti, efikasnosti i milosrđa (Austin, 1997.). Iako je ova veza u literaturi socijalnog rada označena kao »tradicionalna« ili »konvencionalna«, trebalo bi razumjeti da »ocjena vrijednosti ili aktualnosti nekih teorijskih doprinosa nije nužno usmjerena samo na to da se ocijeni vrijede li te teorije još uvijek. Ponekad bi bilo dobro zapitati se i to što bi nam te teorije mogle reći o našem aktualnom trenutku, o znanju kojim raspoložemo i vještinama kojima vladamo« (Knežević, 2009.: 5-6).

S druge strane, postmoderni konstruktivizam otvara zahtjev teoriji i praksi socijalnog rada da preispita i redefinira svoja početna polazišta. Odnos između pozitivizma i konstruktivizma u socijalnom radu ima obilježja teorijskih, epistemoloških, metodskih i ideoloških »rivalstava«, ali i nekih zajedničkih učinaka u praksi. Zato će se prvo prikazati opći teorijski karakter pozitivizma i konstruktivizma u socijalnom radu, a onda ukazati na razvoj i iskustva »susreta« ovih dviju idejnih osnova socijalnog rada u Srbiji.

Bitna obilježja utjecaja pozitivizma na socijalni rad

Posljedice utjecaja pozitivizma na socijalni rad proizlaze iz epistemološkog i metodološkog stajališta da je svrha znanosti baviti se očuvanjem postojećeg reda i poretka (Durkheim, 1972.). Polazeći od pozitivističke ideje da su sve ustaljene, tipične ili standardne forme društvenog života izraz društvene normalnosti (Durkheim, 1999.), socijalni rad okreće se očuvanju takvih društvenih odnosa, reagirajući na situacije odstupanja ili »socijalno-moralne defektnosti« (Milosavljević, 1998.). Potreba za kontrolom pojedinaca potkrepljuje se antropološkim stavom da je ljudska priroda, *sui generis*, sklona instinktivnom ili »nesputanom« ponašanju (Durkheim, 1997., 1999.).

Za pozitivističku sociologiju integracija, homogenost i društvena suglasnost bitne su vrijednosti, dok su promjene u osnovi nepoželjna stvar. Moralni i vrijednosni konsenzus kao duhovna podloga stabilnosti društva uvode, ne samo u sociologiju, već i u socijalni rad, pojmove poput »normalan« i »nenormalan«, »zdrav« i »patološki« (Milosavljević, 2009.). Pozitivizam ljudska ponašanja stavlja u okvire pojmova »patološki proces« i »bolest«. Poput biologa koji može naučiti nešto o normalnom funkcioniranju ljudskog tijela proučavanjem bolesti, tumači ljudskih ponašanja mogu razumjeti normalnu društvenu dinamiku tako što će se pozabaviti društvenim patologijama (Turner, 2006.). Iz ovakvih osnova proizlaze

i ciljevi socijalnog rada, a to su: sprečavanje bolesti, liječenje, reintegracija, tretman, a sve s zajedničkim ciljem: zaštititi društvo od »bolesnih« pojedina i grupa. Kategorijalni aparat socijalnog rada nastao pod ovim utjecajima prožet je medicinskom terminologijom (Jugović, 2005.): asocijalnost, defektnost, neprilagođenost, neintegriranost, neusklađenost, nereguliranost, nestabilnost, neuređenost, poremećaj ponašanja, poremećaj odnosa, poremećaj harmonije, simptom. Socijalni radnici usmjereni su prema pronalaženju nedostataka, a ne prema utvrđivanju potencijala prisutnih na razini pojedinca, grupe ili zajednice, što je doprinijelo promatranju korisnika kao pasivnih osoba, sposobnih za primanje pomoći, a najčešće nesposobnih za mijenjanje vlastitog života (Brkić i Jugović, 2009.: 471).

Pozitivistički jezik u socijalnom radu dominantno usmjerava socijalni rad procjenjivanju s pozicije društvenih normi i birokratskih procedura, a ne kroz proces zajedničkog razumijevanja na relaciji socijalni radnik – korisnik kroz partnerstvo i sudjelovanje. Poststrukturalistička pozicija je da je praksa socijalnog rada diskurzivna i u njoj jezična značenja i fluidnost identiteta imaju bitnu ulogu u stvaranju konstrukata o aktualnoj materijalnoj stvarnosti korisnika (Fook, 2002.). Socijalni rad tako djeluje u ime društva, ali ne s pozicije procesa u kojem korisnici definiraju sami sebe ili sudjeluju u svojim socijalnim svjetovima i suradnički sa socijalnim radnikom stvaraju svoju socijalnu stvarnost (Parton i O'Byrne, 2000.).

Empiristički usmjeren socijalni rad ljude i njihove probleme promatra iz pozicije nezavisnog promatrača koji je oslobođen vrijednosnog suda. »Ponašanje je ono što se vidi i ništa više. Ako su društvene znanosti kao prirodne, onda se biheviorističko i društveno znanje stječe neposrednim promatranjem i osjećajem. Ne postoji realnost koja je iznad ili ispod realnosti koja se promatra. Pretpostavlja se da uzročni odnosi postoje samo između izraženih bihevioralnih i društvenih događaja« (Howe, 1996.: 84). Za pozitiviste socijalna realnost je proizvod »objektivnih činjenica koje 'vrijednosno slobodan' istraživač može precizno mjeriti i upotrebljavati statistiku u testiranju uzročnih (kauzalnih) teorija ili 'tvrdih činjenica' u kvantitativnoj formi« (Neuman, 2007.: 42). Uvođenjem u igru vrijednosti i značenja neke pojave ili ponašanja, ulazi se u područje subjektivnog i subjektivizma, što za pozitiviste znači u neznanstveno polje (Milosavljević, 2009.). Prema Dominelli (2009.), ovaj konvencionalni pogled socijalnog rada (eng. *maintenance school*) polazi od toga da je cilj njegovog djelovanja unapređivanje individualnog funkcioniranja ili prilagodba pojedinca u društvu, pri čemu je polazna osnova – neutralna profesionalna pozicija koja objektivno ispituje okruženje pojedinca.

Empirizam, pragmatizam, metodološki objektivizam i aksiološki princip razlikovanja činjenica od vrijednosti najvažnije su točke pozitivističkih utjecaja na socijalni rad. Ipak, pozitivizam čovjekovom ponašanju prilazi deterministički.

Čovjeka se vidi kao biće koje je u potpunosti određeno i oblikovano društvom bez mnogo osobne kreativnosti u društvenoj akciji. Društvo je za pozitiviste stvarnost za sebe koja samo oblikuje čovjeka, a ne čovjek nju.

Pozitivizam je jasno temeljen na hegemoniji racionalnosti koja ima dva elementa (Montaño, 2012.): a) segmentaciju realnosti u autonomnim sferama kao što su ekonomska, politička, socijalna, kulturna, b) separaciji između znanja i akcije, znanja i činjenja, teorije i prakse. U tom duhu, socijalni rad sagledava klijente: ne kroz cjelovitu životnu situaciju, već kroz segmente života. Pozitivizam donosi podijeljenost u socijalni rad idejom da je »teorija jedno, a praksa nešto drugo«. Razdvajajući znanje od akcije i prakse, pozitivizam unosi u socijalni rad jednu vrstu »političkog sljepila« za stvarnost u kojoj žive korisnici. To je logična posljedica naturalizacije socijalnog rada temeljenog na pozitivizmu koji se razvijao kao dio socio-psihološkog polja u povijesnom kontekstu konsolidacije monopolističkog kapitalizma (Montaño, 2012.).

Zato se pozitivističkom pogledu može prigovoriti da je »ignorirao važnost individualne subjektivnosti čovjeka i značaj uloge čovjekove svijesti u uobličavanju društvenog svijeta« (Jupp, 2006.: 230). Osnovni zadatak socijalnog radnika nije samo prikupljati i analizirati podatke, postavljajući »dijagnoze« i »prognoze«, već ih koristiti za preuzimanje suodgovornosti u cilju planiranja, realizacije i izazivanja promjena. Time se ostvaruje emancipatorska uloga socijalnog rada, kao profesije usmjerene k promjeni *status quo* stanja, uvjeta i uzroka koje pojedince i društvene grupe čine izoliranim i nemoćnim da zadovolje potrebe i ostvare svoja prava (Brkić i Jugović, 2010.).

Konstruktivizam i socijalni rad

Nasuprot pozitivizmu, prema konstruktivističkom pogledu, društvena realnost (pojave, ponašanja ljudi) uvijek je posredovana značenjem. Individualno životno iskustvo predstavlja socijalnu konstrukciju realnosti. Ako je realnost društvena konstrukcija, onda je zadatak znanstvenika razumjeti subjektivno iskustvo. Zato su konstruktivisti posebno zainteresirani za ispitivanje kako ljudi subjektivno ili »iznutra« doživljavaju sustav i institucije. Socijalni rad ne smije postati jedan od mehanizama za održavanje društvenog poretka. Tada se gubi njegova humanistička misija. Socijalni radnik treba izbjegavati hegemonistička tumačenja stvarnosti, bilo da su ona potekla iz znanosti, ideologije ili iz interesa društvenih elita.

Konstruktivističko gledište je da stvarnost u pluralističkom društvu predstavlja plod društvene konstrukcije i dominirajućih shvaćanja realnosti. Zato i shvaćanje predmeta socijalnog rada ponajviše ovisi o promjenljivom društvenom i kulturnom okruženju. Prema konstruktivističkoj perspektivi, socijalni rad treba imati

sljedeće ciljeve (Jugović, 2009.): interpretaciju i rekonstrukciju stigmatizirajućih društvenih procesa i značenja, razumijevanje subjektivnog svijeta korisnika i njihovih životnih iskustava i definiranja stvarnosti, stvaranje boljeg razumijevanja i kvalitetnije komunikacije između sudionika narušene interakcije, pomoć korisnicima da prepoznaju, cijene i raspolažu svojim iskustvom i potencijalima (socijalni rad kao »kreativna umjetnost«), razvijanje odgovornosti korisnika za svoje ponašanje, redefiniranje korisnikovih životnih problema i teškoća kroz ravnopravni odnos.

Nasuprot pozitivističkom, konstruktivistički socijalni rad »usmjeren je na naraciju i stvaranje svrsishodnog jezika razumijevanja između socijalnog radnika i korisnika kao dio procesa rješavanja problema i stvaranja promjene, umjesto na davanje informacija o uzrocima problema koji pridonose stvaranju ekspertne procjene i provođenja unaprijed propisanog rješenja. Korisnik je potaknut da ispriča 'priču svog problema', uključujući dosadašnje pokušaje njegovog rješavanja i na taj način ga eksternalizira. Tako se stvara prostor za nove perspektive suočavanja i rješavanja problema, za razvoj novog, zajednički doživljenog razumijevanja te priče čiji dio postaje i profesionalni pomagač, odnosno socijalni radnik« (Ajduković, 2008.: 401). Pomoć se zajedničkim snagama su-ostvaruje putem odnosa, u okviru kojeg socijalni radnik i korisnik pronalaze nova rješenja u postojećem korisnikovom povijesnom, socijalnom i kulturnom kontekstu« (Urbanc, 2007.: 180). Pristup »komuniciranja razumijevanja« podrazumijeva zajedničko »subjektivno« putovanje korisnika i socijalnog radnika, gdje je mnogo važnije kako se putovanje odvija nego što je krajnji cilj putovanja. Socijalni radnik je netko tko na tom putu omogućava iskazivanje ili izražavanje osjećaja, iskustava, strahova, problema; on je netko tko sluša, gleda i prihvaća; netko tko nudi vjeru i brigu. To je, prema Adamsu, »put ljubavi« u socijalnom radu (Adams, 1985.).

Socijalni rad kroz osnaživanje korisnika polazi od ideja »komuniciranja razumijevanja«, nepostojanja apsolutnog znanja (pozicija tzv. »neznanja«), skepticizma i afirmativnog postmodernizma. Prema ovim idejama, »socijalni radnik ne može i ne treba unaprijed znati kakav će biti ishod neke interakcije, ali treba u partnerstvu s korisnikom biti stalno usmjeren na promjenu nepoželjne situacije, odnosno promjenu interakcije pojedinac-okolina. Pozicija 'neznanja' također traži od socijalnog radnika da svakoj situaciji pristupa s poštovanjem, uvažavajući specifičnosti i složenosti koju ona nosi sa sobom« (Ajduković, 2008.: 400).

Konstruktivisti odbijaju esencijalističku i objektivističku epistemologiju koja naglašava da fenomeni imaju očiglednu i konzistentnu suštinu: da znanje proizlazi iz objektivne istine, realnosti i univerzalnosti kako to vide pozitivisti. Konstruktivistička perspektiva bliža je političkom agnosticizmu: definicija stvarnosti nije apsolutno jednaka realnosti. Kategorije, kao što su »devijantan« ili

»siromašan«, ne padaju u društvo »s neba«, već nastaju kao produkt definiranja unutar društveno-kulturnog konteksta (Good, 2000.). Iz tih razloga, nešto može biti proglašeno socijalnim problemom samo ako je produkt procesa društvene konstrukcije. U tom kontekstu, Clarke postavlja pitanja: »Je li postojanje ljudi bez adekvatnih uvjeta za stanovanje ista stvar kao i socijalni problem beskućništva? Je li postojanje ljudi bez adekvatnih sredstava za život isto što i postojanje socijalnog problema siromaštva? U određenim društvenim i povijesnim okolnostima ove pojave mogu biti identificirane kao socijalni problemi. U nekim drugim okolnostima, ove pojave smatraju se privatnim nesrećama. Drugim riječima, one mogu biti smatrane normalnim ili prirodnim stanjima stvari. Problem socijalnih problema je stvar društvene definicije.« (Clarke, 1987.: 6-7)

Slično Durkheimovoj ideji o normalnosti kao »tipičnoj/prosječnoj činjenici« koja vrijedi za svako konkretno društvo u njegovoj razvojnoj fazi (Durkheim, 1999.), i konstruktivisti vjeruju da su socijalni problemi relativna pojava: u nekom vremenu i u određenom društveno-kulturnom prostoru i prema određenim ili »tipičnim« pokazateljima (spol, starost, narodnost, itd.) koji stvaraju realnost društvenih grupa. Socijalni problemi su tako viđeni kao dio konstrukcije značenja koja nastaje u međuodnosu pojedinaca ili pojedinaca i društvenih institucija.

Ideja da sami konstruiramo svoju stvarnost rezultira mogućim odgovorom da smo onda isključivo sami odgovorni i za svoje siromaštvo, poput poruke koja se može čuti u tranzicijskom neoliberalnom kapitalizmu: »Uzeli ste kredit za potrošnju pa ste sami ste krivi što ste loše konstruirali svoju situaciju i što ste došli u dužničko ropstvo i siromaštvo«. Promatrajući ovako socijalne probleme, konstruktivisti ne posvećuju pažnju strukturalnim faktorima nego samo socijalnoj interakciji koja prema njima određuje što je socijalni problem. Prema J. Habermasu, ideje postmodernista su zato odraz neokonzervativnog mišljenja jer su postmodernisti zaslijepjeni idejama tržišne ekonomije i birokratske države koja omogućuje održavanje infrastrukture potrebne za ugrožavanje društvene integracije i »kolonizaciju sveta života« (Habermas, 2009.). Konstruktivisti, zapravo, vjeruju da odgovornost za individualnu životnu situaciju, ali i za životnu promjenu, leži u pojedincu, što ima snažne implikacije na socijalni rad.

Je li za socijalni rad dovoljno krenuti od postmoderne ideje »klijenta kao stručnjaka« gdje se socijalni rad nudi kroz razne i brojne »psihološke« i »terapijske« koncepte onima kojima su dostupne institucije ili onima koji na slobodnom tržištu to mogu platiti? Ideološke posljedice konstruktivizma su: smanjivanje socijalnih izdataka koje dovodi do toga da je socijalni rad više usmjeren na sustav unutar kojeg se odvijaju procesi socijalne pomoći nego na postupke, više služi sustavu upravljanja nego korisnicima usluga, tehnokratski je i simplicistički, a ne holistički u svojoj orijentaciji te pokretan imperativima ekonomske racionalnosti (Fook, 2002.: 149).

Konstruktivističke, kao i pozitivističke, ideje pokazuju određene slabosti. Tako, konstruktivistička gledišta ne nude objašnjenje značaja nastanaka i socijalnih implikacija ekonomske krize: »zaboravljaju« se globalne raspodjele društvene moći u vrhovima sustava, društvene proturječnosti izražene u socijalno-ekonomskim podjelama i slojno-klasne strukture društva. Ova perspektiva više uzima u obzir socijalno-psihološke i intimne probleme, nego što polazi od razumijevanja temeljne materijalne stvarnosti korisnika. Time se zamagljuje socijalni problemi, a socijalni rad usmjerava se k srednjim, a manje k nižim društvenim slojevima. Iz tih razloga, socijalni rad više nego ikada u uvjetima krize treba uzeti u obzir i pristupe koji ulaze u trag uzrocima osobnih problema razumijevajući socijalno-ekonomske strukture društva.

»Susret« pozitivizma i konstruktivizma u socijalnom radu u Srbiji

Dugi niz godina socijalni rad u Srbiji bio je pod dominantnim utjecajem pozitivističkih pristupa. Tome je doprinijela i ideologija socijalizma, kao idealnog društva, podložnog »mikro« reformiranju. Zato je sve one koji ne doprinose njegovom funkcioniranju trebalo »izliječiti«, resocijalizirati, a ukoliko rezultati nisu zadovoljavajući, smjestiti ih u odgovarajuće institucije. Zbog toga, sve do 2000. godine u Srbiji je dominirao »medicinski model«, primat rezidencijalnih nad ostalim uslugama. Socijalni radnici zauzimali su poziciju vrijednosno neutralnih profesionalaca, čiji je osnovni zadatak dijagnosticirati problem, propisati dostupne »mjere i recepte«. Participacija korisnika uglavnom je svedena na minimum i mahom se odnosila na davanje odgovora na postavljena pitanja. Odgovornost nije bila podijeljena između socijalnih radnika i korisnika: odgovornost je bila na državi. Taj koncept omogućavao je da socijalnim radnicima u cilju resocijalizacije budu dostupni različiti programi zapošljavanja privremeno isključenih s tržišta rada, prije svega mladih bez roditeljske skrbi i s problemima u ponašanju. Koncept »državne brige o čovjeku« razvijao je različite mehanizme re(socijalizacije) i uklanjanja nefunkcionalnih.

Od 2000. godine, s političkim promjenama, javlja se i nova ideologija. Odgovornost za kvalitetu vlastitog života, tržište kao osnovni društveni regulator, ideje civilnog društva, nalaze svoje mjesto i u području socijalnog rada. Konstruktivističke ideje postaju primarne. Napušta se medicinska terminologija, inzistira se na suodgovornosti socijalnih radnika i korisnika, napuštanju principa vrijednosne neutralnosti, pluralitetu usluga, djelovanju tržišnih zakona i u socijalnoj zaštiti. Dok je pozitivizam probleme tražio u patologiji, konstruktivizam ih nalazi u

nedovoljno iskorištenim snagama i potencijalima, zbog čega korisnici nisu preuzeli odgovornost za kvalitetu vlastitog života.

Iako su konstruktivistička polazišta mahom sadržana u normativnim aktima, značajniji prijelaz iz jednog u drugi teorijski diskurs nije učinjen. Za to postoji više razloga. Pristupi utemeljeni na medicinskom modelu, na dijagnosticiranju problema i ograničenjima još su uvijek u velikoj mjeri prisutni u praksi socijalnog radnika. Normama nije moguće preko noći promijeniti dugogodišnju praksu. Snage i potencijali na različitim razinama još uvijek su nedovoljno vidljivi, mogućnosti participacije i odgovornosti korisnika još uvijek se u značajnoj mjeri negiraju, zbog ukorijenjenih stereotipa, predrasuda, nasljeđa prethodnog načina rada. Pri tome treba ukazati i na jednu potencijalnu opasnost. Ukoliko se čitav koncept temelji na traganju za neiskorištenim snagama, postoji rizik da se ovaj pristup vulgarizira. Onda bi svi problemi i nezadovoljene potrebe bili posljedica neiskorištenih potencijala, kao što je to nekada bila patologija pojedinaca. Čovjeka treba promatrati u ukupnosti snaga i ograničenja, utjecaja osobnih i društvenih faktora, koji svi zajedno, nekada više, nekada manje, utječu na prirodu i intenzitet nezadovoljenih potreba.

Izuzimajući privatne domove za stare i djelovanje jednog broja nevladinih organizacija, pluralitet usluga nije u potpunosti zaživio. One se i dalje uglavnom pružaju preko javnog sektora. Razlozi se pronalaze u izostanku odgovarajućih standarda, neprofitabilnosti socijalne zaštite sa stajališta privatnog sektora, usmjerenosti organizacija civilnog društva više prema kritikama javnih politika, nego k pružanju socijalnih usluga. Ekonomska kriza, koju prati konstantni budžetski deficit, doprinosi ovakvoj situaciji. Ono što je zajedničko za sadašnje i prošlo razdoblje jest snažan utjecaj države na sadržaj i djelatnost socijalnog rada. Ova konstanta se ne mijenja, bilo da je riječ o pozitivističkom ili konstruktivističkom diskursu. U uvjetima ekonomske krize taj se utjecaj, čini se, još dodatno povećava.

ODNOS DRŽAVE I PROFESIJE SOCIJALNOG RADA: PRIMJERI I ISKUSTVA SRBIJE

Aktualna globalna ekonomska, socijalna i vrijednosna kriza dodatni je izazov za socijalni rad koji je pod višestrukim pritiscima, prije svega: širenja socijalnih problema (posebno siromaštva i nezaposlenosti), sužavanja materijalnih sredstava za njegovo djelovanje i fokusiranja na kontrolne i filantropsko-pomažuće uloge. U Srbiji je, kao i u drugim tranzicijskim državama regije, primjetan trend da se unutar izraženih postmodernističkih načela socijalnog rada događaju pozitivističko-birokratski zahtjevi i zahtjevi socijalne kontrole. Na primjer, od centara za socijalni rad u Srbiji traži se da uz policiju, imaju ulogu kontrolora osuđenika za seksualne

prekršaje u formi savjetodavno-preventivnog rada (što je definirano u **Prijedlogu zakona o posebnim mjerama** za sprečavanje vršenja krivičnih djela protiv spolne slobode prema maloljetnim osobama koje je usvojila Vlada u travnju 2012. godine). Problem je što postojeći obujam poslova nadilazi realne radne mogućnosti zaposlenih u centrima za socijalni rad, ali i u nedostatku dodatnih specifičnih edukacija potrebnih za ove aktivnosti. Očigledno je da se država u ekonomskoj krizi ne odriče populističke politike kontrole »devijantnih«, pri čemu taj posao ne želi posebno financirati.

Sličan je slučaj i sa zahtjevima Gradske uprave da centri za socijalni rad u Beogradu obavljaju poslove administrativnog davanja potvrda za oslobađanje korisnika materijalne pomoći od plaćanja dijela cijene komunalnih usluga, za što također nisu predviđena dodatna sredstva za zaposlene, niti je ova vrsta posla primjerena fakultetski obrazovanim stručnjacima. Takva situacija dovela je do višemjesečnog štrajka zaposlenih. Ovi primjeri pokazuju da pozitivistički socijalni rad u ekonomskoj krizi odgovara nosiocima političke moći koji žele efikasan, administrativan i u isto vrijeme »jeftin« sustav socijalne zaštite.

Donošenjem Pravilnika o organizaciji, normativima i standardima u centrima za socijalni rad, napušten je dugogodišnji kategorijalno-timski pristup u radu, temeljen na medicinskom modelu (socijalnoj anamnezi i dijagnozi), koji je u praksi najčešće predstavljan kroz pojedinačne izvještaje stručnjaka različitih profila (socijalni radnik, pedagog, psiholog). Vođenje slučaja (eng. *case management*) danas je dominantna metoda koja se temelji na eko-sustavskom modelu socijalnog rada. Dokumentacija o korisniku koja je važila od 1974. godine zamijenjena je novom. Umjesto socijalne dijagnoze, anamneze i plana tretmana, postoje različite vrste:

1) procjena (prijemna, početna, usmjerena)

2) planovi (početni plan, plan usluga i mjera za obitelj s planom samostalnosti za dijete, plan usluga i mjera za odraslog ili starijeg korisnika, plan za samostalni život, odnosno emancipaciju mlade osobe).

Inzistira se na utvrđivanju snaga korisnika i okruženja, na njihovoj participaciji u svim procesima stručnog rada, na osobnoj i profesionalnoj odgovornosti. Iako se o dometima i ograničenjima nove organizacije još uvijek ne može pouzdano govoriti, moguće je napraviti prve procjene. Pozitivno je što je povećana samostalnost i odgovornost stručnih radnika, što se »dosjei« ne gube između timova, što određeni stručni radnik ima potpuni uvid u potrebe i probleme korisnika. Ono što je problem jest to što je administracija povećana samom činjenicom da postoji više procjena i planova. Također, ono što je i do nove organizacije bilo vidljivo, sada je postalo potpuno jasno. Naime, timovi su omogućavali da se pojedinci »sakrivaju« unutar njih. U većini slučajeva, određene osobe su nosile tim. Sada kada postoji

individualni rad na slučaju, (ne)stručnost pojedinaca postala je vidljivija. Posljedica toga je da su kvalitetniji radnici još više opterećeni zahtjevnijim slučajevima.

Nova organizacija uz ekonomsku krizu koja uvjetuje povećanje broja korisnika otkrila je još jednu činjenicu. U centrima za socijalni rad u Srbiji nedostaje 130 stručnih radnika. Ovaj podatak treba uzeti uvjetno jer se vezuje samo za indikator broja stanovnika. Ukoliko bi se uveli i novi, kao što su broj korisnika i pruženih usluga, nesumnjivo je da bi broj bio znatno veći. Dodatni problem predstavlja što je osnivač centra za socijalni rad lokalna samouprava, a glavni financijer ministarstvo, koje i financira voditelje slučaja.

U praksi, lokalna samouprava kao osnivač prenosi na centre za socijalni rad različite administrativne poslove (donošenje rješenja o subvencijama za električnu energiju, komunalije, za korisnike narodnih kuhinja, stipendije za siromašne učenike, i niz drugih). Problem je što u većini slučajeva ne financira zaposlene za ove poslove. Imajući sve ovo u vidu, očigledno je da se centri za socijalni rad u uvjetima novog pravilnika, nedostatka stručnog osoblja, dvostruke nadležnosti (državne i lokalne administracije), konstantnim nedostatkom financijskih sredstava, teško mogu adekvatno suočavati s posljedicama ekonomske krize. Ovo nije teorijsko pitanje, u smislu koji koncept dominira, već prvenstveno praktično! Mogu li službe socijalne zaštite s novim zahtjevima koji se pred njih postavljaju, nedostatkom prostornih i stručnih kapaciteta funkcionirati na željeni način? Ukoliko se ne osiguraju sredstva za tzv. kadrovsko osnaživanje centara za socijalni rad, ne uspostavi jedinstven sustav nadležnosti i odgovornosti, ove službe postepeno će se urušavati i postajati sve više administrativne, a manje stručne.

Kada ciljeve i uloge (a samim time i metode) socijalnog rada bitno usmjerava normativno-pravni okvir, onda su institucije pozicionirane tako da se bave isključivo posljedicama socijalnih problema. Ako se određene grupe korisnika (npr. siromašni ili »devijantni«) smatraju pokazateljima moralne krize društva i njegove nesposobnosti da ih učini funkcionalnim, socijalni rad postaje forma »znanstvenog milosrđa« koja razvija metode »korekcije« onih koji su nedovoljno funkcionalni. Primjer ove konstatacije su domovi za smještaj korisnika. Kao i u drugim država regije bivše Jugoslavije, i u Srbiji je dominirao koncept rezidencijalnog smještaja. Na to je utjecalo više razloga. Jedan je ideološki koncept o državi koja rješava sve socijalne probleme. Drugi je temeljen na klasičnom pozitivističkom konceptu o (ne)funkcionalnom pojedincu koji ne doprinosi očuvanju i razvoju društva, zbog čega ga treba izolirati. Treći se može tražiti u nerazvijenosti usluga u zajednici.

Reforma sustava socijalne zaštite, započeta 2002. godine, kao osnovne ciljeve isticala je razvoj usluga zajednici i deinstitucionalizaciju, posebno u odnosu na osobe s invaliditetom. Usluge u zajednici predstavljaju podršku obitelji, preveniraju institucionalizaciju korisnika, stvaraju uvjete za integraciju, i po mnogim poka-

zateljima su jeftinije od usluga smještaja. U socijalističkom razdoblju ove usluge nisu bile razvijene zbog nezainteresiranosti lokalnih samouprava kao financijera i dominantne zastupljenosti rezidencijalnog smještaja. Posljednjih godina dolazi do njihovog intenzivnijeg razvoja, posebno pomoći u kući i dnevnih boravaka za osobe s intelektualnim teškoćama. Ipak, održivost ovih usluga konstantno se dovodi u pitanje. Razlozi se pronalaze u ograničenim financijskim sredstvima kojima općine raspolažu i nedovoljnom razumijevanju značaja usluga u zajednici od lokalnih vlasti. Zato u ekonomskoj krizi, »populistički« oblici pomoći izraženi u jednokratnim materijalnim davanjima koje trenutno »gase požar«, dobivaju prednost u odnosu na razvoj usluga.

Posebno je nepovoljan položaj osoba s invaliditetom. Usluge u zajednici nedovoljno su razvijene i postoji problem njihove održivosti. Istovremeno, na listi čekanja za smještaj u odgovarajuće domove u 2010. godini bilo je 390 odraslih i 511 starijih osoba s invaliditetom (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2011.). Ovaj podatak je u suprotnosti s isticanim principima deinstitucionalizacije i integracije korisnika u zajednicu. Da bi se ovi ciljevi u praksi ostvarili, potrebno je razvijati usluge stanovanja uz podršku i specijalizirano hraniteljstvo.

Dakle, i pored toga što u strateškim pravcima prevladavaju postmodernističke ideje, konzervativni diskurs o izdvajanju »nefunkcionalnih« u praksi je još uvijek prisutan. Ekonomska kriza može doprinijeti njegovom jačanju, zbog činjenice da su budžeti, posebno manjih općina »ispražnjeni«, a da se na državnoj razini uvijek može naći novac za razvoj usluga koje su u njegovoj nadležnosti, u ovom slučaju rezidencijalnog smještaja. Očit je i trend da se dio sustava socijalne zaštite sve više premješta, kao dio pluralizacije usluga, u privatni sektor za platežno sposobne pojedince i obitelji, za što su najbolji primjeri domovi za stare i usluge savjetodavno-psihoterapijskog tipa.

Iako se državna politika formalno zalaže za veću razinu decentralizacije, fleksibilnosti, samostalnosti i odgovornosti pružatelja usluga, u Srbiji je trenutno u tijeku proces »normativizacije« socijalne zaštite. Planirano je da se u razdoblju 2011.-2012. godine usvoji preko dvadeset podzakonskih akata kojima će biti regulirana cjelokupna organizacijska osnova i sve faze i oblici stručnih postupaka. Nesporno je da se osnovni standardi usluga kao mjera kvalitete moraju postaviti. Međutim, diskutabilno je treba li regulativa biti u toj mjeri »usitnjena« da zadire i u razine procedura kao konkretnih mehanizama za dostizanje standarda. Na taj se način uspostavlja jedna nova centralizacija, koja se ne vezuje samo za financiranje, već i za cjelokupan proces pružanja usluga. Težnja da se sve normira, pa čak i osnovni principi socijalnog rada kao što su participacija, odgovornost, partnerstvo, može predstavljati put u neki novi paternalizam.

Poseban problem u odnosu socijalnog rada i države otvara se i preko pitanja

pluraliteta usluga i odnosa vladinog i nevladinog sektora. Ideja o ravnopravnom sudjelovanju različitih sektora (javnog, privatnog, neprofitnog) sama po sebi nije sporna jer može doprinijeti boljoj kvaliteti i ostvarivanju proklamiranog prava na izbor usluge. Ono što može biti sporno su pojedini razlozi kojima se ovi zahtjevi sve češće opravdavaju. U kritikama »socijalnog rada u državnom sektoru«, stavovima da je više usmjeren na zaštitu interesa moćnih društvenih grupa, zbog čega nije u mogućnosti autentično zastupati interese korisnika, opravdavaju se ovi zahtjevi (Wertheimer, 1998.; Brooke, 2002.). Kao rješenje nudi se tzv. »nezavisno« zastupanje koje se može osigurati jedino unutar neprofitnih organizacija. Pritom se zaboravlja da i neprofitne organizacije ovise o financijeru, te da i one mogu doći u konflikt interesa (Brkić, 2010.). Javlja se dilema o »nezavisnom socijalnom radu« i nezavisnom zastupanju«. Sve aktivnosti »ovisne« su o interesima korisnika i potencijala na različitim razinama. Ideje o prebacivanju osnovnih socijalnih funkcija države na neformalni i neprofitni sektor doživjele su poraz u epohi »reganizma« i »tačerizma«.

Snažnija intervencionistička politika države naročito je neophodna u uvjetima društvene krize jer je nerealno očekivati da oni koji su njenim posljedicama najviše pogođeni preuzmu i najveću odgovornost za njeno prevladavanje. Čini se da će u socijalnoj zaštiti uvijek postojati potreba da država preko svojih službi neposredno štiti interese najugroženijih društvenih grupa, jasno definirajući tko, kako i pod kojim uvjetima koristi usluge sustava. S druge strane, pluralitet usluga može osigurati veću efikasnost i ekonomičnost, ali samo pod uvjetom da za sve potencijalne pružatelje usluga važe isti uvjeti, odnosno standardi koji se moraju ispuniti. Na taj se način sprečavaju eventualne manipulacije, štite se interesi najugroženijih, jasno se definiraju kriteriji za korištenje usluge i zahtjevi pod kojima se ona pruža.

I konačno, u analizi odnosa socijalnog rada i države u Srbiji treba primijetiti da politički i širi društveni utjecaj udruženja socijalnih radnika gotovo da i ne postoji. To utječe na to da se socijalni radnici, kao i njihovi korisnici, uglavnom nalaze u pasivnoj poziciji, s nedovoljnim utjecajem na sustavna rješenja u području socijalne zaštite. Razlozi ovakvog stanja pronalaze se u neorganiziranosti, djelovanju na osnovi »delegatskog« principa prema kome je bitnija regionalna zastupljenost od kvaliteta onih koji se angažiraju ili nesposobnosti udruženja da se nametne kao legitimni zastupnik interesa socijalnih radnika. Zakonom o socijalnoj zaštiti predviđeno je osnivanje Komore socijalne zaštite, koja će imati značajne ingerencije u licenciranju profesionalaca i njihovoj kontinuiranoj edukaciji. U tijeku 2012. godine izabrat će se članovi skupštine, prema kriterijima koji u prvi plan ističu stručnost, znanja i vještine. Ukoliko se izbor članova izvrši na ovaj način, u narednom razdoblju može se očekivati značajni utjecaj profesionalnih udruženja na politiku socijalne zaštite i odluke države.

NEKA OBILJEŽJA OBRAZOVANJA ZA SOCIJALNI RAD U SRBIJI U AKTUALNOM VREMENU

Medicinsko-pozitivistički model, uz »psihologizaciju« socijalnog rada, dugo je dominirao u obrazovanju socijalnih radnika u Srbiji. Obrazovanje za socijalni rad uvijek je bilo i velikim dijelom refleksija ideoloških i političkih utjecaja. Usmjerenost k ograničenjima, »patologiji«, karakteristikama osobnosti, uvjetovao je da budući socijalni radnici više uče o »savjetodavno-terapeutskim« intervencijama, a manje o razvijanju i jačanju primarnih i sekundarnih mreža, razvoju nedostajućih usluga, utjecajima na politiku socijalne zaštite, itd. Na primjer, u strukturi kolegija na Fakultetu političkih znanosti – Smjeru za socijalnu politiku i socijalni rad u Beogradu i dalje značajno sudjeluju (oko 35%) tzv. »općeobrazovni predmeti« (sociologija, jezici i različite politološke discipline). Ako se na ovaj postotak doda i udio kolegija iz socijalne politike (oko 30%), za socijalni rad preostaje oko 1/3 svih nastavnih disciplina (Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta, 2009.). U osnovi, dominiraju politološko-normativna polazišta, što znači da dominiraju pozitivistički pristupi. Iz tog razloga i ne čudi što se u internoj anketi provedenoj 2010. godine oko 70% studenata završne godine i 80% studenata na masteru izjasnilo da ih fakultet uopće ili samo djelomično osposobljava za samostalan rad. Naravno, društvena pluralizacija i demokratizacija, kao i političke i ekonomske reforme, neminovno su dovele do širenja idejnih osnova socijalnog rada, prije svega kroz uvođenje sustavskih i postmodernističkih teorija u praksu. Naročito je otvorenost srpskog društva prema demokratskim promjenama (2000. godine) i međunarodnim tokovima utjecala na povećanu komunikaciju nastavnika sa stručnim krugovima u svijetu i težnju da se nastavni planovi i programi usklađuju s globalnim standardima u obrazovanju socijalnih radnika. U tom smislu, definiraju se ciljevi i ishodi kolegija te se povećava zastupljenost praktičnih oblika nastave.

U tranzicijskom razdoblju prisutni su različiti utjecaji na relacijama obrazovanja – društvena ideologija – reforme – profesija. U ovom interaktivnom i međuzavisnom procesu, poseban izazov predstavlja i primjena bolonjskog procesa. Sustav bodovanja, kontinuiranog učenja, razvijanja praktičnih vještina i mjerljivih ishoda obrazovnog procesa, uglavnom je samo formalno zaživio. Nedovoljna usklađenost nastavnih planova i programa s obujmom literature, brojem sati, uz zahtjeve za ispunjenjem predviđene »prolaznosti«, doprinosi da se uglavnom inzistira na minimalnoj reprodukciji gradiva, pri čemu se zanemaruju praktične komponente u obrazovanju socijalnih radnika. To doprinosi tome da diplomirani studenti socijalnog rada nisu u dovoljnoj mjeri osposobljeni za neposredan rad s korisnicima. Čini se da su im teorijska znanja značajno veća od praktičnih.

TEORIJSKO-PRAKTIČNI ODGOVOR NA EKONOMSKU KRIZU: PREMA NOVIM PERSPEKTIVAMA

U okolnostima ekonomske krize, s jedne strane, govori se o neophodnosti veće društvene solidarnosti, ravnomjernije distribucije resursa, dok se s druge strane revitaliziraju neoliberalni koncepti koji prenaplašavaju značaj tržišta i samo-odgovornosti za kvalitetu vlastitog života, što sa svoje strane doprinosi tendencijama za redukciju budžetskih rashoda, posebno u financiranju socijalnih usluga. U takvim okolnostima, pristupi temeljeni na zastupanju i osnaživanju posebno dobivaju na značaju. Ekonomska kriza doprinosi stvaranju još većeg jaza između normativnog i praktičnog, izostanku razvojnih koncepata, utemeljenju »znanstvene bespomoćnosti«, zbog čega zastupanje i osnaživanje postaju osnovni mehanizmi za promociju socijalne pravde i aktivne participacije.

Ideje o zastupanju interesa nemoćnih i marginaliziranih datiraju iz vremena kada je socijalni rad počivao na volonterskoj osnovi, i prije nego što je uspostavljen sustav formalnog obrazovanja. S vremenom, zastupanje postaje etička obaveza socijalnih radnika (NASW, 1969.), a pojedini autori u njemu pronalaze ključne razlike između socijalnog rada i ostalih »pomažućih profesija« (Sosin i Caulum, 1983.; Kaminski i Walmsley, 1995.). Socijalni radnici svakodnevno su angažirani u pokušajima da se ostvare najbolji interesi korisnika, da se donesu odgovarajuće odluke i osiguraju usluge na različitim razinama koje najadekvatnije odgovaraju njihovim potrebama. Zastupanje ne treba shvatiti kao formu paternalizma, već kao proces koji ima za cilj aktivirati potencijale korisnika, kako bi u krajnjoj instanci postali sposobni samostalno zastupati vlastite interese (Brkić, 2010.: 22).

Aktivnosti zastupnika usmjerene su i na zakonodavce da izmijene ili donesu propise kojima se poboljšavaju životni uvjeti marginaliziranih društvenih grupa, odnosno poboljšavaju uvjeti rada profesionalaca u socijalnim službama. Iako zastupanje ima dugu tradiciju, socijalni radnici nedovoljno ga koriste i iskazuju određene vrste otpora, koji proizlaze iz:

- nedovoljnih znanja o zakonodavnim procesima
- otpora prema političkim aktivnostima
- nestrpljenja izazvanog dužinom vremena da se ostvare određene promjene
- preokupacije kliničkim pristupima
- nedostatka edukativnih sadržaja u profesionalnom osposobljavanju socijalnih radnika (Scheinder i Loster, 2001.).

Ekonomska kriza dodatno povećava jaz između »moćnih« i »nemoćnih«. Monopol nad moći osigurava se putem obrazovnih, pravosudnih, zdravstvenih, socijalnih službi, koje svojom »politikom pružanja pomoći« etiketiraju pojedince

i čitave društvene grupe, držeći ih u pasivnoj poziciji, odnosno u »nemogućnosti da upravljaju vlastitim emocijama, vještinama, znanjem i materijalnim izvorima« (Solomon, 1985.: 247). Tome mogu doprinijeti i socijalni radnici koji svojim paternalističko-zaštitarskim pristupom održavaju sebe, ali i korisnike u uvjerenju da su slabi, nesposobni, ovisni o tuđoj pomoći, što doprinosi razvijanju koncepta »znanstvene bespomoćnosti«.

Suprotno od ovoga, perspektive osnaživanja polaze od drugačijih pozicija. Prepoznavanje vlastitih snaga, svijest o uzrocima koji su ih doveli u neravnopravan položaj, razvijanje odgovornosti i sublimiranje kolektivne snage, vide se kao osnovni ciljevi osnaživanja. Oni se ostvaruju na razini osjećaja, ideja i akcija, odnosno na: 1. redukciji utjecaja osobnih iskustava koja su doprinijela nastanku korisnikovog osjećaja bespomoćnosti, 2. uspostavljanju osjećaja samopoštovanja, 3. poticanju djelatne komponente ličnosti i izražavanju težnje za promjenom (Dalrymple i Burke, 1995.).

Samo korisnici svjesni svojih potencijala i odgovornosti, spremni poduzeti osobne i kolektivne akcije u cilju promjene svoga položaja, mogu izaći iz začaranog kruga pasivnosti i paternalizma. U tome im trebaju pomoći socijalni radnici, koji su napustili pozicije vrijednosne neutralnosti, kao partneri u izazivanju promjena na različitim razinama. Tako osnaživanje postaje jedan od odgovora na krizu jer u njegovoj osnovi leže ključne vrijednosti i smisao misije socijalnog rada: socijalna pravda, briga za ranjive populacije i proaktivan pristup.

I konačno, ekonomska kriza je trenutak izazova i za pitanje politizacije profesionalne prakse socijalnih radnika, koja ne znači poistovjećivanje socijalnog rada sa političkim partijama, nego predstavlja (Montaño, 2012.): a) razumijevanje kontradikcije globalnih interesa u društvu, b) razumijevanje potencijalno različitih interesa korisnika i institucija, c) sposobnost socijalnih radnika da uspostave veze između mikrorealnosti, gdje kao profesionalci interveniraju, i makrorealnosti (socijalna struktura i dinamika) korisnika, d) vođenje socijalne akcije prema horizontu ljudske emancipacije: društva bez eksploatacije, socijalne nejednakosti i diskriminacije; društva razvijene demokracije i socijalne pravde; društva u kojem se poštuju građanska, politička, socijalna, ekonomska i radnička prava, kao i spolna i rasna jednakost.

ZAKLJUČAK

U radu je pokazano da četiri ključne »sile« utječu na suvremeni socijalni rad u Srbiji, a to su: društveni kontekst, teorijske ideje, odnos države i profesije i obrazovni sustav. Možemo zaključiti da društveni kontekst i odnosi na relaciji država-profesija dominantno utječu na karakter socijalnog rada u Srbiji. S druge strane, teorijske

ideje, obrazovni sustav i status profesije više su oblikovani političkim, ekonomskim i institucionalnim kontekstom, nego što profesija ima društvenu moć da ključno određuje svoj položaj. Ipak, to ne znači da teorijski pristupi ili neke paradigmatičke ideje nemaju utjecaj na političke i reformske tokove. Naravno, »borba« između četiri »sile« koje određuju socijalni rad je stalni, međuzavisni proces.

No, ključno je istaknuti da je jednostrano gledanje na socijalni rad kao profesiju koju isključivo definira država jer je on socijalno konstruirana djelatnost koja se može razumjeti tek u socijalnom i kulturnom kontekstu sudionika (Knežević, 2003.). Predmetno-ciljna pragmatičnost i utilitarnost socijalnog rada ne doprinose *a priori* njegovoj humanističkoj misiji. Njegovo vrijednosno i humanističko obilježje mnogo više ovisi o tome kojim ciljevima, ulogama i metodama se koristi. Sve ovo posebno dolazi do značaja u ekonomskoj i socijalnoj krizi koja će »gurati« socijalni rad prema sužavanju svojih uloga i teškoći ostvarivanja temeljnih vrijednosti poput socijalne pravde, socijalnog blagostanja, razvoja ljudskih potreba i promocije socijalnih promjena. Ekonomska kriza doprinosi slabljenju razvojnih koncepata u socijalnom radu i pojačavanju osjećaja otuđenosti i fatalizma kod mnogih korisnika.

Zbog toga, suvremeni socijalni rad u Srbiji u vremenu aktualne socijalne, ekonomske (i vrijednosne) krize treba posebno obratiti pažnju na humanističke ideje kritičke teorije koje pripadaju antidiskriminacijskim i antipotčinjavajućim perspektivama. Ove perspektive moraju biti integrirane u razumijevanje: realne materijalne stvarnosti korisnika, načina distribucije društvenih resursa i globalnih društvenih struktura unutar kojih djeluje socijalni rad. Zastupanje, osnaživanje i emancipatorski pristup ključni su načini za ostvarivanje humanističkih vrijednosti socijalnog rada. I konačno, treba konstatirati da profesiju socijalnog rada i u Srbiji, kao i u svakom društvu, ne određuju samo obrazovni utjecaji, socijalne okolnosti, društvene strukture i resursi, korisnici, institucionalne postavke prakse, nego je određuju i sami socijalni radnici svojom profesionalnom strašću, vjerom, snagom i organiziranošću.

LITERATURA

1. Adams, R. (1985). Truth and love in intermediate treatment. **British Journal of Social Work**, 15 (4), 391-401.
2. Ajduković, M. (2008). Socijalni problemi, socijalni rizici i suvremeni socijalni rad. **Revija za socijalnu politiku**, 15 (3), 395-414.
3. Austin, M. D. (1997). The profession of social work in the second century. In: Reisch, M. & Gambrill, E. (eds.), **Social work in the 21st Century**. Thousands Oaks, California, London, New Delhi: Pine Forge Press.

4. Bauman, Z. (2009). **Fluidni život**. Novi Sad: Mediterran Publishing.
5. Brkić, M. & Jugović, A. (2009). Experience of service users involvement in the education of social workers in Serbia. **Ljetopis socijalnog rada**, 16 (2), 457-468.
6. Brkić, M. (2010). **Zastupanje u socijalnom radu**. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa.
7. Brkić, M. & Jugović, A. (2010). Zastupanje maloletnih prestupnika u sistemu socijalne zaštite. In: Kovačević, J. & Vučinić, V. (eds.), **Smetnje i poremećaji: Fenomenologija, prevencija i tretman - deo II**. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 517-529.
8. Brooke, J. (2002). **Good practice in citizen advocacy**. Kidderminster: BILD Publications.
9. Clarke, J. (ed.) (2001). Social problems: Sociological perspectives. In: **Understanding social problems: Issues in social policy**. Oxford/Massachusetts: Blackwell Publisher, 3-15.
10. Darlymple, J. & Burke, B. (1995). **Anti-oppressive practice: Social care and the law**. Buckingham: Open University Press.
11. Dominelli, L. (2009). **Introducing social work**. Cambridge: Polity Press.
12. Durkheim, E. (1972). **O podeli društvenog rada**. Beograd: Prosveta.
13. Durkheim, E. (1997). **Samoubistvo**. Beograd: BIGZ.
14. Durkheim, E. (1999). **Pravila sociološke metode**. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
15. Fook, J. (2002). **Social work: Critical theory and practice**. London: Sage.
16. Good, E. (1996). **Social deviance**. New York: State University of New York, Stony Brook Allyn & Bacon.
17. Howe, D. (1996). **Uvod u teorije socijalnog rada**. Beograd: Fakultet političkih nauka.
18. Habermas, J. (2009). Moderna – nedovršen projekt, **Politička misao**, 46 (2), 96-111.
19. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Kriza>.
20. IFSW Europe (2011). **The social consequences of financial crisis**. Preuzeto s: <http://ifsweuropa-ifsweuropa.blogspot.com/2011/04/social-consequences-of-financial-crisis.html> (13. 3. 2012.)
21. Jugović, A. (2005). **Teorija društvene devijantnosti**. Beograd: Službeni glasnik.
22. Jupp, V. (ed.) (2006). **The sage dictionary of social research methods**. London-Thousand Oaks-New Delhi: SAGE Publications.
23. Kaminski, L. & Walmsley, C. (1995). The advocacy brief: A guide for social workers. **The Social Worker**, 63 (2), 53-58.
24. Knežević, M. (2003). Neka razmišljanja o identitetu profesije socijalnog radnika. **Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada**, 10 (1), 45-60.

25. Knežević, M. (2009). Čikaška sociološka škola – iskustva socijalnog rada za sociologiju i sociološka teorija za socijalni rad. **Ljetopis socijalnog rada**, 16 (1), 5-28.
26. Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta (2009). **Odluka o akreditaciji studijskih programa osnovnih akademskih studija socijalne politike i socijalnog rada**. Beograd: Fakultet političkih nauka.
27. Milosavljević, M. (1998). Ograničenja i mogućnosti prevencije kriminaliteta. U: Jašović, Ž. (ed.), **Prevencija kriminaliteta**. Beograd: Institut za sociološka i kriminološka istraživanja.
28. Milosavljević, M. (2009). **Osnove nauke socijalnog rada**. Banja Luka: Filozofski fakultet.
29. Montaño, C. (2012). Social work theory-practice relationship: Challenges to overcoming positivist and postmodern fragmentation. **International Social Work**, 55 (3), 306-319.
30. National Association of Social Workers (NASW) - Ad Hoc Committee on Advocacy (1969). The social workers as advocate: Champion of social victims. **Social Work**, 14 (2), 16-22.
31. Neuman, W. L. (2007). **Basics of social research: Qualitative and quantitative approaches**. Second edition. Boston: Pearson – Allyn and Bacon.
32. Parton, N. & O'Byrne, P. (2000). **Constructive social work**. Houndmills: Palgrave.
33. Payne, M. (1991). **Modern social work theory: A critical introduction**. London: Macmillan.
34. Republički zavod za socijalnu zaštitu (2011). **Izveštaj o radu centara za socijalni rad**. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu.
35. Schneider, R. L. & Lester, L. (2001). **Social work advocacy**. Belmont: Wadsworth/Thomson Learning.
36. Solomon, B. (1985). Community social work in oppressed minority communities. In: Taylor S. H. & Roberts, R. (eds.), **Theory and practice of community social work**. New York: Columbia University Press.
37. Sosin, M. & Caulum, S. (1983). Advocacy: A conceptualization for social work practice. **Social Work**, 28 (1), 12-17.
38. Turner, H. J. (2006). **Sociology**. New Jersey: Prentice Hall Upper Saddle River.
39. United Nations (2011). **The global social crisis: Report on the world social situation**. New York: United Nations-Department of Economic and Social Affairs.
40. Urbanc, K. (2007). Smisao i obilježja postmodernog pristupa u socijalnom radu. **Ljetopis socijalnog rada**, 14 (1), 179-196.
41. Wertheimer, A. (1998). **Citizen advocacy: A powerful partnership**. London: CAIT.

Aleksandar Jugović

University of Belgrade

Faculty of special education and rehabilitation

Miroslav Brkić

University of Belgrade

Faculty of political science

SOCIAL WORK IN SERBIA IN THE ECONOMIC CRISIS AND SOCIAL TRANSFORMATION CONTEXT

SUMMARY

The aim of this study was to show key influences (»forces«) on the social work in Serbia in the time of economic crisis and social transformation: its social context, theoretical trends, the relation between the profession and the state and characteristics of social work education. The paper shows the dominant influence of socio-economic conditions and the state policy on the social work profession in Serbia. Also, the paper presents positivist foundation and postmodern and constructivist approach in social work as the main theoretical trends in Serbia. It emphasises that the relation between positivism and constructivism in the social work has characteristics of theoretical, epistemological, methodological and ideological »rivalries«.

Contemporary social work in Serbia should take into account not only the (post)modern customer perspective as the basis of its activity: the user perspective should be integrated into real understanding of material reality of users, methods of distribution of social resources and global social structures within which social work operates. Advocacy and empowerment are the key perspectives of social workers during the economic crisis. Empowerment becomes one of the responses to the crisis since its basis incorporates the key values and the purpose of the social work mission: social justice, care for vulnerable groups of population and a proactive approach.

Key words: social work profession, economic crisis, theoretical trends, state, education.